

September 2023

ASSER HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Asser
Historische
Vereniging

**De kazernes: drie-eenheid aan de Vaart
Instituut Ingenohl voor jonge juffrouwen
Ansichtkaarten van firma J.F. Le Roux**

Monumentale drie-eenheid de Wilhelmina-, Emma- en

Omdat begin 2023 duidelijk werd dat Assen haar Johan Willem Frisokazerne in elk geval gedeeltelijk zou behouden, was dat een mooie aanleiding om dit jaar de Open Monumentendag op het kazerneterrein te organiseren. Dit artikel vertelt het verhaal van de Wilhelmina-, Emma- en Hendrikkazerne. Deze drie monumentale gebouwen bepalen sinds het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw het beeld van de entree van Assen langs de Vaart.

tekst: Bertus Boivin en Kitty Janssen

De komst van het garnizoen naar Assen had een opmerkelijke aanleiding. Eind augustus 1841 ontsnapten zes gevangenen uit de oude Asser gevangenis aan de Kloosterstraat. Ze wisten de deur open te krijgen met een kromme spijker. Vervolgens konden ze weggelopen omdat er die

avond geen bewaking aanwezig was. Ondanks het feit dat de zes snel weer konden worden opgepakt, werd het voorval aan de minister van Binnenlandse Zaken gerapporteerd. Deze vond dat het stationeren van een garnizoen in Assen de beste oplossing zou zijn.

▲ Luchtfoto van het kazerneterrein uit 1939 waarop goed de achtervleugels van de drie kazernegebouwen te zien zijn. Op de voorgrond aan de Witterstraat drie 'Militaire blokken' met woningen en het Militair Hospitaal. Bovenaan achter de Hendrikkazerne staan drie nieuwe kazernes die in 1938 en 1939 ten tijde van de mobilisatie werden gebouwd. (collectie Nederlands Instituut Militaire Historie)

aan de Vaart: Hendrikkazerne

▲ De drie kazernes met de Wilhelminakazerne op de voorgrond op een Ansichtkaart uit circa 1910. (collectie Reint Hofkamp)

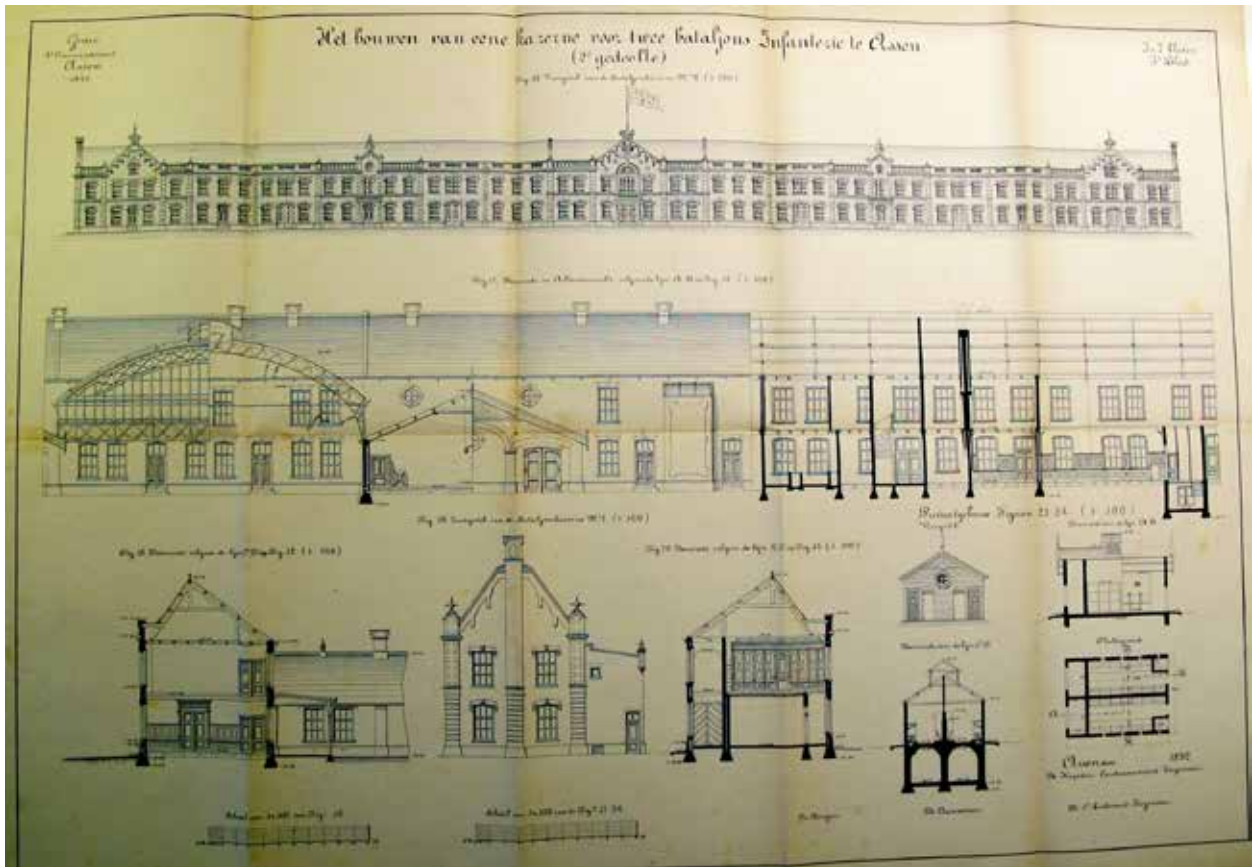
Niet lang daarna kreeg Assen een detachement van het 3e Bataljon van het 9e Regiment Infanterie toegewezen. Voorafgegaan door een hoornblazer marcheerde op 21 oktober 1841 het detachement vanuit Groningen de stad binnen: 25 manschappen, vier korporaals, een sergeant en een luitenant. Aanvankelijk werden de militairen bij Asser burgers ingekwartierd. Pas een jaar later had Assen definitieve huisvesting voor haar garnizoen gevonden in de voormalige Stadsherberg op de hoek van Groningerstaat en Oude Groningerstraat. Korte tijd later werd het detachement uitgebreid tot een compagnie.

Op zoek naar uitbreiding

Winkeliers, kroegbazen en andere zakelijk ingestelde Assenaren liepen al snel met het Asser garnizoen weg, omdat de militairen voor extra klandizie zorgden.

Na wat aanvankelijke aarzelingen vanwege de hoge kosten kwam ook het Asser gemeentebestuur al snel tot de conclusie dat je het vooral groot moest zien. Hoe groter het garnizoen, hoe meer huisvestingsvergoeding je immers uit Den Haag kreeg. In 1869 hoopte Assen een compleet bataljon te kunnen binnenhalen, maar pogingen in die richting mislukten.

Toen in 1881 het *Plan tot algemeene regeling der Kazernerij* bekend werd, besloot het Asser gemeentebestuur dat het nu of nooit was. Het Kazerneringsplan moest het Nederlandse leger moderniseren. Sinds de Tachtigjarige Oorlog waren de Nederlandse defensie-inspanningen op het land gericht op het verdedigen en veroveren van vestingen. Een aanpak die in de loop van de negentiende eeuw duur en hopeloos ouderwets geworden was. Bovendien barstten de oude vestingsteden zo langzamerhand uit hun voegen.

▲ Gevels en doorsneden van de Wilhelmina- en Emmakazerne op de bestektekening van augustus 1892. (Drents Archief, collectie Waterstaat)

De Vestingwet van 1874 bepaalde dat het Nederlandse leger de vestingen uit moest. Een modern leger met dienstplichtigen moest kunnen beschikken over ruime comfortabele kazernes plus de nodige natuur om vrijuit te kunnen oefenen.

Komst bataljons

De gemeente Assen meldde zich voor het huisvesten van twee bataljons van het 1e Regiment Infanterie. Er was ruimte beschikbaar om kazernes te bouwen op de Klapkampen tussen de Vaart en de Witterstraat. Op korte marcheerafstand van de kazernes zou de krijgsmacht kunnen oefenen op het Baggelhuizerveld en zou er op het Witterveld een schietterrein kunnen worden ingericht.

De Asser inspanningen slaagden. Op 5 december 1881 werd de komst van de twee bataljons naar Assen bij Koninklijk Besluit vastgelegd. Vervolgens duurde het nog meer dan tien jaar voor een en ander zijn beslag kreeg. Het ministerie van Oorlog had wel grote plannen, maar voornamelijk veel te weinig geld om deze operatie te realiseren.

Welkom aan het garnizoen

Pas in 1891 kon de gemeente Assen beginnen met het aankopen van de grond. Er was in totaal zo'n 540 hectare nodig. De gemeente betaalde de eigenaren 34.000 gulden en verkocht de grond door aan het Rijk. Aannemer Vos uit Almelo kon in het najaar van 1892 met de bouw van het hek langs de Vaart ZZ beginnen. In het voorjaar van 1893 werd begonnen met de twee bataljonskazernes, elk met een gevelwand van ruim honderd meter.

In 1894 was de Wilhelminakazerne gereed. Op vrijdag 2 november 1894 arriveerde het 4e Bataljon van het 1e Regiment Infanterie met de trein vanuit Leeuwarden op het Asser station. Luitenant-kolonel Bowier liet zijn manschappen halt houden bij de muziekkoepeel voor het gemeentehuis op de Brink. Bovenin was een bord bevestigd waarop met sierlijke letters 'Welkom aan het garnizoen' te lezen stond.

Burgemeester Jolles hield een welkomstrede: "Assen eert den militairen stand en dat kan niet anders waar zo vele militairen hun leven veil (= over) hadden

en hebben voor de eer onzer vlag." Het feestcomité overhandigde de luitenant-kolonel een buste van koningin Wilhelmina om een plaats te geven in de kazerne die haar naam droeg.

Toen enkele maanden later ook de Emmakazerne in gebruik kon worden genomen, bestond het Asser garnizoen uit twee bataljons plus de regimentss Staf en de stafmuziek van het 1e Regiment Infanterie. Om een derde bataljon te kunnen huisvesten werd het complex in 1905 uitgebreid met de Hendrikkazerne.

Staf der Genie

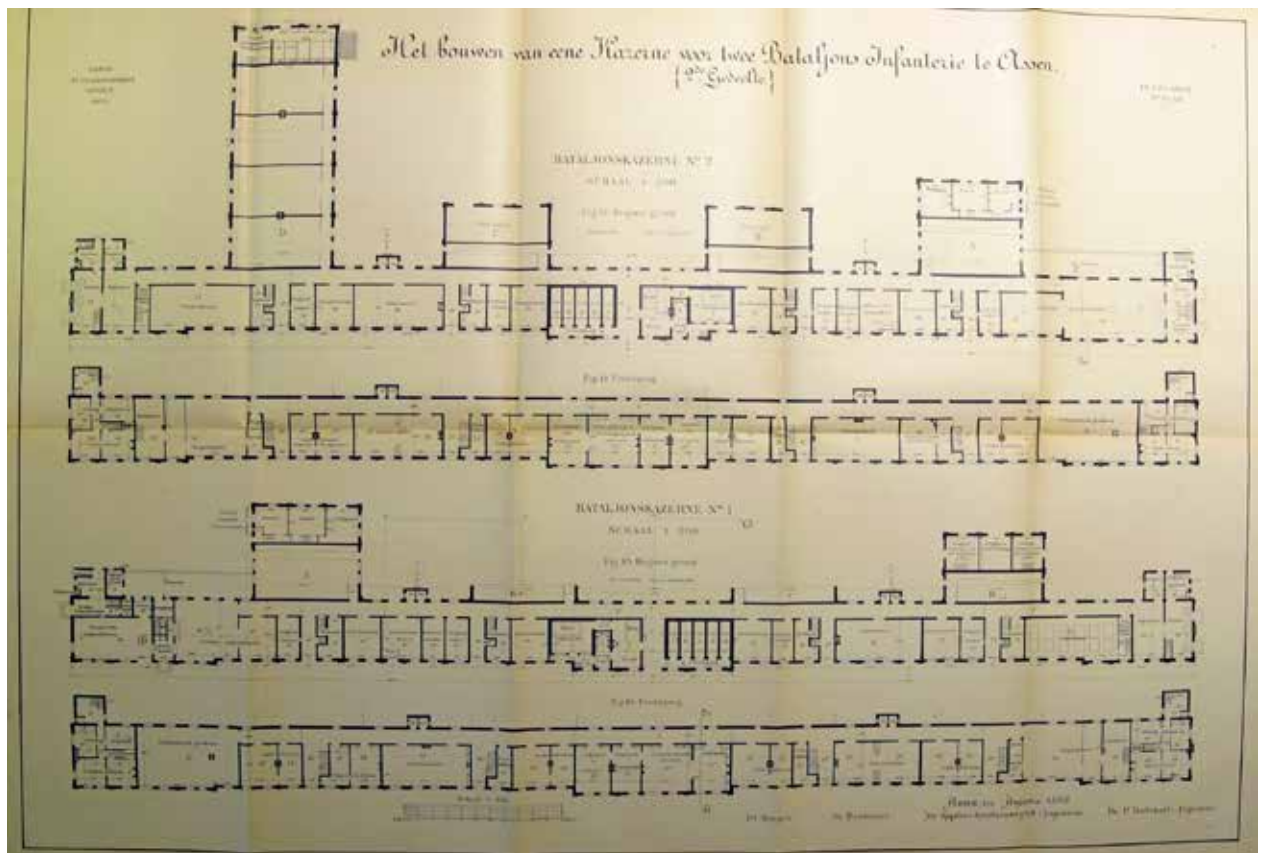
Wilhelminakazerne, Emmakazerne en Hendrikkazerne werden vrijwel identieke gebouwen, zij het dat de Hendrikkazerne een stuk minder breed was. De bouwstijl wordt neorenaissance genoemd. Kenmerken zijn donkere baksteen met lichte horizontale banden, opvallende sluitstenen in de bogen rond de ramen en een monumentale middenpartij. De meest monumentale kazerne in deze stijl werd de Chassékazerne in Breda, die onlangs gerestaureerd is en werd herbestemd met verschillende nieuwe functies.

De neorenaissance was op dat moment duidelijk in de mode in Nederland. Dus ook bij de Staf der Genie die verantwoordelijk was voor alle kazernebouw in Nederland. Alle ontwerpen werden gemaakt door genieofficieren die als bouwkundig ingenieur waren opgeleid. Het is dan ook geen wonder dat alle kazernes uit die jaren sprekend op elkaar lijken. Vanuit de Staf der Genie waren voor de kazernebouw in Assen verantwoordelijk luitenant-ingenieur J.W. Bos en kapitein eerst-aanwezend ingenieur C.E.J. de Lille Hoogerwaard.

Lineaire kazerne met achtereuleugels

In de oude vestingsteden waren de kazernes in verband met de beschikbare ruimte altijd compacte gebouwen geweest, veelal met een binnenplaats om te exerceren. De nieuwe kazernes zouden ruimer gebouwd kunnen worden op plekken buiten de stadscentra waar je niet op een metertje hoefde te letten.

Op zoek naar ideeën voor geschikte nieuwe kazernes vond de Genie deze in Frankrijk waar al kazernes gebouwd werden met voorgevels van meer dan honderd meter breed.

▲ Plattegronden van de Wilhelmina- en Emmakazerne op de bestektekening van augustus 1892. (Drents Archief, collectie Waterstaat)

Dit 'Type du Genie' werd tot ongeveer 1910 de standaardkazerne in Nederland. Net als in Assen kregen ook de meeste andere garnizoensplaatsen zogeheten 'lineaire kazernes met achtervleugels'. Er werden in totaal dertien van gebouwd, onder andere in Amersfoort, Breda, Ede, Groningen en Nijmegen. Het hoofdgebouw was twee verdiepingen hoog en de vleugels kregen slechts één bouwlaag. In het hoofdgebouw kwamen de algemene diensten en voorzieningen, terwijl de manschappen in de achtervleugels gehuisvest werden waar extra aandacht was voor het toetreden van licht en frisse lucht. Bij elke kazerne kwamen twee aparte toiletgebouwen.

Elk vleugel telde vier zalen voor in totaal 112 manschappen, ofwel één infanteriecompagnie. De Wilhelmina- en Emmakazerne hadden allebei vier achtervleugels en konden zo elk een compleet bataljon huisvesten. De kleinere Hendrikkazerne kreeg slechts twee achtervleugels, maar deze telden twee verdiepingen zodat de capaciteit dezelfde was. Tussen de twee binnenste achtervleugels van de Wilhelminakazerne en de Emmakazerne kwamen grote overkappingen, zodat de ontstane ruimten als exercitieruimte gebruikt konden worden. Ook de Hendrikkazerne kreeg zo'n overkapte binnenplaats. In 'buitengewone tijden' kon het aantal manschappen per kazerne vooral dankzij de overkapping tot 1200 manschappen worden opgevoerd.

Militair hospitaal

Bij de bouw van de eerste twee kazernes verschenen elders op het terrein nog meer gebouwen. Zo kwam aan de Witterstraat het grote Militair hospitaal met erachter een gebouwtje voor patiënten met besmettelijke ziekten en een lijkenhuis. Verder werden bij de achteringang onder andere een groot 'Magazijn voor kleeding en nachtleger' gebouwd en een 'Reinigingsinrichting' waar de manschappen een bad konden nemen. Een noviteit in die jaren toen de hygiëne steeds belangrijker werd. Ook aan de Witterstaat kwamen drie 'Militaire blokken' met woningen voor in totaal zo'n dertig gezinnen.

Ongeveer tegelijk met de bouw van de Hendrikkazerne werd op de middenas tussen de Wilhelminakazerne en de Emmakazerne het 'bureelgebouw' voor de regimentsstaf gebouwd waarin tevens een gymnastiekzaal en de repetitieruimte voor de Stafmuziek kwamen. In dezelfde tijd werd aan de overkant van de Witterstraat tegen de bosrand een manege gebouwd met een grote paardenstal en een overdekte rijbaan. Wat al deze 'bijgebouwen' gemeen hebben, is dat ze in de jaren tachtig en negentig allemaal werden afgebroken. Uitzondering is het oude bureelgebouw waar nu het Museum Regiment Stoottroepen Prins Bernhard gevestigd is.

▲ Achtergevel van de Wilhelmina- of de Emmakazerne met de twee binnenste achtervleugels en daartussen de stalen overkapping van de exercitieplaats op een foto uit 1894-1896. Later werd de ruimte dichtgezet met een grote wand met deuren. Links en rechts van de achtervleugels staan toiletgebouwen. (collectie Nationaal Militair Museum)

▲ Het oostelijke deel van de achterkant van de Wilhelminakazerne op een foto uit 1894-1896. De veranda hoort bij de kantine van de onderofficieren. (collectie Nationaal Militair Museum)

Toekomst rijksmonumenten

Van het belangrijke militaire erfgoed op het Johan Willem Frisocomplex uit het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw zijn de Wilhelminakazerne, de Emmakazerne, de Hendrikakazerne en het bureelgebouw overgebleven plus het bijna een halve kilometer lange hek langs de Vaart met de schildwachthuisjes aan weerszijden van de poort. Deze vijf onderdelen zijn in 1993 rijksmonument geworden.

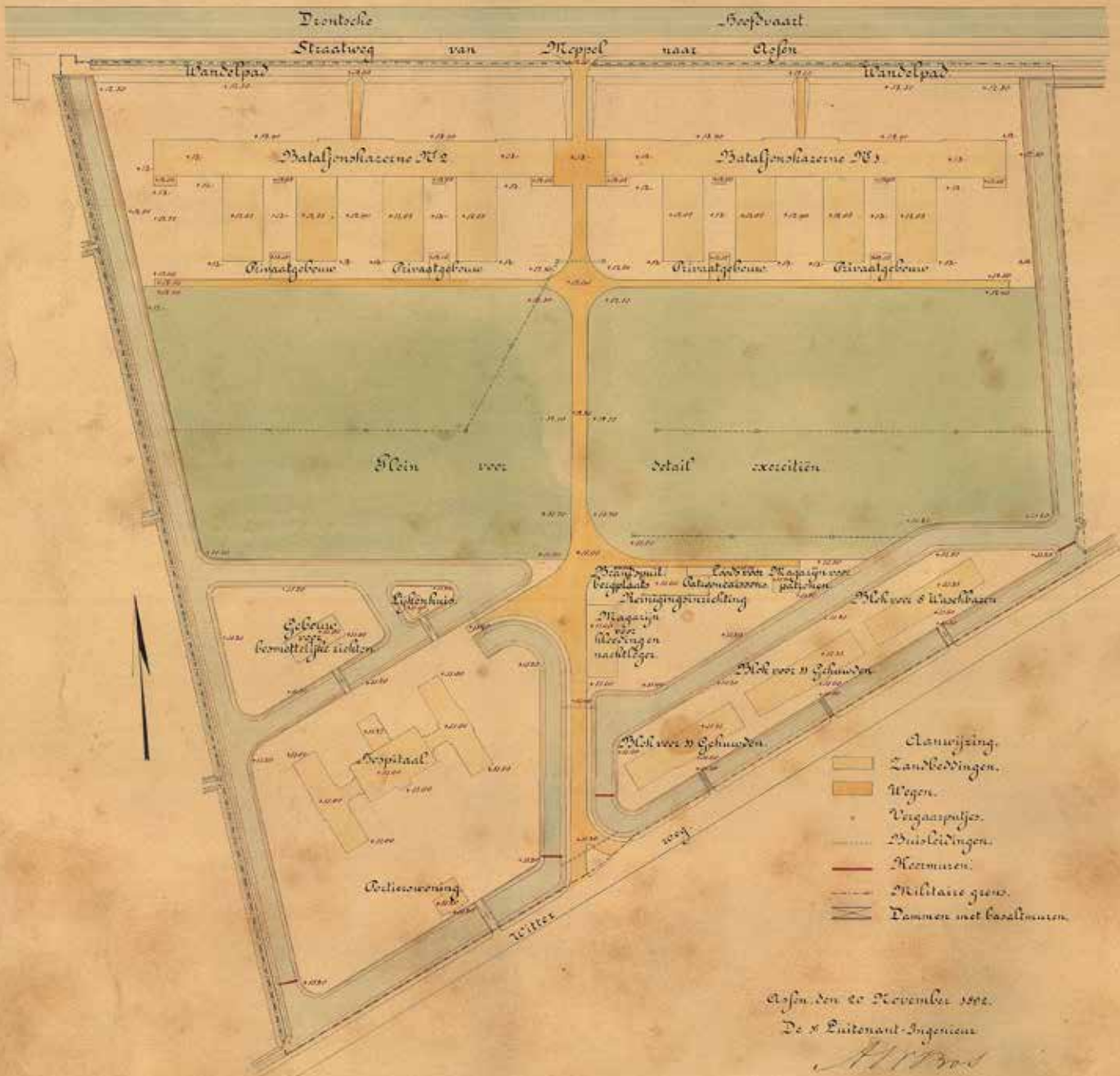
In 2022 kwamen plannen van het ministerie van Defensie om de gehele Johan Willem Frisokazerne naar Havelte te verhuizen naar buiten. Het vastgoed in Assen was volgens staatssecretaris Christophe van der Maat sterk verouderd. Veel geld steken in renovatie en verduurzaming zou volgens de staatssecretaris ten koste gaan van investeringen in personeel en materieel.

Mede dankzij lobbywerk uit de regio viel een jaar later in februari 2023 het besluit dat een afgeslankte Johan Willem Frisokazerne in Assen de thuisbasis van het

13de Bataljon Infanterie en de Koninklijke Militaire Kapel Johan Willem Friso zal blijven. Wel wordt het kazerneterrein flink verkleind, want Defensie zal over enkele jaren de monumentale panden verlaten en deze overdragen aan het Rijksvastgoedbedrijf. Hiermee lijkt de toekomst van de Asser kazerne de komende jaren zeker gesteld. Welke nieuwe bestemming de oude Asser kazernes gaan krijgen, is vooralsnog in nevelen gehuld.

Verantwoording

René de Vries heeft voor ons veel archiefmateriaal opgezocht waar we voor dit artikel graag gebruik van hebben gemaakt. De geschiedenis van het Asser garnizoen is uitgebreid beschreven door A.E.S. de Mol Moncourt en H. M. Luning in *Welkom aan het garnizoen* (Assen, 1998). De bouwhistorie van de drie Asser kazernegebouwen staat in de onderzoeksrapporten die het Monumenten Advies Bureau te Nijmegen in 2016 voor het Rijksvastgoedbedrijf maakte. Frank Oosterboer heeft veel gepubliceerd over kazernebouw in Nederland, waaronder de boeken *19e eeuwse kazernebouw in Nederland - Types, gebruikers en ontwikkelingen* (2011) en *Kazernes in Nederland* (Soesterberg, 2020).

▲ Plattegrond van het kazernecomplex met de Wilhelmina- en Emmakazerne en de overige gebouwen die tussen 1893 en 1896 werden gerealiseerd. Rechtsonder op de tekening staan de handtekeningen van de voor het bouwproject verantwoordelijke officieren van de Staf der Genie: luitenant-ingenieur J.W. Bos en de kapitein eerst-aanwezend ingenieur C.E.J. de Lille Hoogerwaard. (Drents Archief, collectie Waterstaat)

Prijs: € 6,-